

СКЛАД ТА ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА ПРИСЛІВНИКІВ У СТАРОДРУКАХ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ ХVІІІ СТ.

Із ХVІІІ ст. до наших днів дійшло мало стародруків. На Лівобережжі, яке перебувало у складі Російської імперії, відомим указом Петра І з 1720 р. видання книг українською мовою було заборонено. На Правобережжі до кінця ХVІІІ ст. офіційних обмежень на українську друковану книжку не було, тому тут існували видавничі центри, які друкували помітну кількість книжок українською. Серед латино- і польськомовних видань того часу зустрічаються також друки українською мовою різних жанрів, зокрема ораторського та науково-практичного. Вони були призначені здебільшого для українського населення, тому автори мали на меті спростити їхню мову, наблизити її до живої мови того часу, аби проповіді та повчання були зрозумілими. Присутність у почаївських друках великої кількості елементів народної мови підтверджують не лише передмови до видань, а й самі тексти.

Відтак, нашу увагу привернули прислівникові утворення як беззаперечне свідчення присутності в почаївських друках народних елементів.

Залежно від номінативної природи твірних основ прислівники почаївських видань середини – кінця ХVІІІ ст. утворюють дві групи: первинні (займенникові) та вторинні.

Первинні прислівники походять від первісних займенникових імен, або від їхніх коренів. Ця група лексично виразна, численна і чітко окреслена формально. Відзайменникові прислівники передусім характеризуються їх архаїчними ознаками [7, 41]. Основа цієї групи адвербіальних утворень виникла ще в праслов'янську епоху [4, 239]. Прислівники, які до неї належать, є носіями значень способу дії, часу, місця, міри і ступеня.

На позначення способу дії у почаївських пам'ятках досліджуваного періоду найчастіше засвідчуються прості прислівники такъ, иначей, еще, едва. Як відомо, у процесі розвитку мови у прислівнику тако кінцевий ненаголошений –о відпав. В опрацьованих текстах лексема такъ вживається головно у новій формі: мовить такъ (С'бмя, ІІ, 1781, 71), такъ чини (Кн., 1788, 66), такъ мовивъ (НП, 1794, 278), такъ кривоприсяства завше ненавидить (НП, 1794, 182), найперше любити Бога, и ближняго такъ як самага себе (НП, 1794, 98). Зустрічається в них і живомовний прислівник такожъ та церковнослов'янізм такожде: на весну... такожъ можна щепити (Кн., 1788, 76), старалися такожде (НП., 1794, 235). У первісному вигляді виступають і слова инакъ (иначей), еще: мы не побожні, ... албо и инакъ еще (С'бмя

ними (Н.П., 1794, 272), на цілу нѣгди неоплаканную вѣчность (Н.П., 1794, 40). Синонімічний ряд утворюють відзайменникові прислівники часу із значенням “завжди”. Продовжує активно вживатися руськоукраїнський прислівник *всегда*: *всегда*, особливе рано и въ вечеръ (Слово, 59), да *всегда*... будемо красни (Сѣмя II, 75), *ажбы*смо мы *всегда* въ сердцѣ и въ оустахъ Іисуса и Марію имѣли (НП., 1794, 216). Тотожне значення має утворення від основи *всегда*, ускладнене префіксом *за-* - *завсегда*: и такъ *каждого* дня чини *завсегда* (Кн., 1788, 12), *завсегда* пити (Кн., 1788, 59). Частіше у розмовній українській літературній мові використовується варіант *завсегда* [12; 3, 61]. Повним відповідником вищезгаданих прислівників є форма *завше*: *завше* перестерѣгавъ (НП., 1794, 247), *будеть* *завше* палати прагнѣнямъ (НП., 1794, 184), *будмо* *завше* вдячними Богу (185), до того *заживай* хустки *завше* (П.св., 1770, 89). Її походження з польської мови підтверджує західнослов'янська форма займенникової основи *въ-* [3, II, 220].

Прислівник уже засвідчений у формі, яку зберігає сучасна літературна мова – *оуже*: *оуже* бо по пророчеству (Сѣмя I, 192), *волѣвъ* *бымъ* *оуже* згинуті (С+ѣмя I, 94), *достати* ... *оуже* *бываеть* ему не *возможно* (Сѣмя I, 204). Загалом у почаївських друкованих пам'ятках XVIII ст. ця форма переважає, хоча нерідко зустрічаємо і полонізм *южь* (спл. *juz*): *слуга* *три* *недѣли* *южь* без *смысла* *болѣль* (Богогл., 67).

Незмінним також залишився прислівник *теперь*, який виступає у своєму сучасному значенні: *чинѣтъ* *оуже* *теперь* (НП., 1794, 219), *якъ* *теперь* *дѣется* (НП, 1794, 76), не *естесмо* *теперь* *хрѣстіане* въ *преслѣдованю* (НП, 1794, 177), *где* *теперь* *оуживае* (НП, 1794, 224). Із давньою семантикою виступає і прислівник *міри* *тилко*, який, очевидно, є полонізмом (спл. *tylko*): *щося* *намъ* *тилко* *притрафляе* (НП, 1794, 124), *що* *тилко* *знимъ* *дѣются*... *имѣло* (НП, 1794, 158), і давній *толко*: *часомъ* по *всемъ* *коню* *бывають* *роскиданы*, а *часомъ* *толко* на *карку* (Кн., 1788, 14).

Отож, серед займенникових прислівників, засвідчених у почаївських друках середини-кінця XVIII ст., переважають давніші прості одиниці, які функціонували ще у давньоруськоукраїнській мові в добу XI-XIV ст. Відтак, церковнослов'янськи використовуються переважно для надання стилю урочистості. Не рідкісними є і нові утворення. Зустрічаються також одиниці, які прийшли з польської мови, або праслов'янські прислівники, котрі продовжували побутувати завдяки впливу польської мови. Давні прислівники та полонізми донині повноцінно функціонують у волинських говірках.

Найбільш вдалою для характеристики вторинних прислівників вважаємо класифікацію, у якій враховано і їхні синтаксичні функції, і те, що прислівники походять від різних частин мови, а, отже, вони співвідносні з іменниками, числівниками, дієсловами – їхніми твірними основами.

Вторинні прислівники мають два морфологічні різновиди – іменні та дієслівні. Іменні утворюють такі групи: 1) предметно-обставинні, які співвідносні з іменниками за кореневими та афіксальними морфемами; 2) означально-обставинні, до яких належать: а) якісно-способові та відносно-способові утворення, співвідносні з прикметниками; б) кількісно-особові, співвідносні з числівниками.

Предметно-обставинні прислівники, співвідносні з іменниками за кореневими та афіксальними морфемами, представлені досить різноманітно. Вони виникли шляхом адвербіалізації іменників. Відсубстантивні прислівники, вжиті у текстах

пам'яток, утворені способом конверсії різних применникових, а рідше безприменникових форм іменників. Найдоцільніше їх характеризувати, виділяючи в морфологічних різновидах обставинні групи місця, часу, способу дії [7, 59].

Адвербіалізована форма називного відмінка послужила словотвірною основою прислівників троха, трошка, які мають і значення міри: взяти... трошка оливи (Кн., 1788, 60) та часу (прислівник рано): всякъ день, рано и въ вечеръ (Съмя I, 35), рано и въ вечеръ тое варити (Кн., 1788, 73). Прислівник троха послужив твірною основою для нових слів – потроха: вляти тое коневъ ... въ ноздри потроха (Кн., 1788, 11).

Здебільшого для творення прислівників використовувалися применникові форми непрямих відмінків іменників. Прислівники, утворені від сполучень іменникових основ у родовому відмінку з применником, включають у себе усі семантичні групи. Значення часу мають прислівники, утворені від іменників у родовому відмінку з применниками зі за: з рана и въ вечъръ... увагу нашу до Бога... подносьмо (НП., 1794, 106), з рана и въ вечъръ (НП., 1794, 106), завчасу кто постережетъ (Кн., 1788, 10), завчасу до церкви пойти (Съмя II, 50), да завчасу приуготовлять себе (Съмя I, 176). Прислівники місця утворені і від безприменникових, і від применникових генітивних форм: не як дома (Съмя II, 17), наповнена до верха (Съмя I, 143), змъшай тое до купи (Кн., 1788, 63).

Іменники у знахідному відмінку були найпліднішою основою для формування субстантивних прислівників. Серед них переважали слова з применниками. Такі форми рано адвербіалізувалися в давньорусько-українській мові, а потім витіснялися применниковими формами. У досліджуваних виданнях прислівники, утворені від іменників у знахідному відмінку і применників в і по, означають час: въ вечеръ пилний сумлѣня завше чинѣмъ рахунокъ (НП., 1794, 106), з ноздрей течеть слюзъ бѣлый въ передъ (Кн., 1788, 10). Помнить та во вѣки (Съмя I, 229) – книжна форма; спосіб дії: уважте ту вразъ зо мною (НП., 1794, 221), въ слѣдъ идучи за Христомъ нашимъ (НП., 1794, 78), вмѣсто того, щоби ей имѣли бути милими ваша оуслуги (НП., 1794, 255), мы зазвичай ... розумеѣмъ (Съмя II, 21); місце: храпы при самой костѣ ноздровой вздовжъ розрѣзати (Кн., 1788, 14). Однак межі смислових груп не є чіткими. Залежно від контексту один і той самий прислівник може набувати різних значень.

Рідкісними є прислівники, які походять від іменників у давальному відмінку без применника: возвель очи свои горѣ (Съмя I, 144). У структуру більшості з них входять применники по, до: по заутру вимий рану оцтомъ теплымъ (Кн., 1788, 12), крадутъ потроху (Съмя I, 125), Имѣя всего до волѣ (Боготл., 166).

Форми орудного відмінка іменників, які в українській мові виявили найбільшу схильність до адвербіалізації, служать на позначення способу дії. Проте у почаївських виданнях вони засвідчуються дуже рідко. Усі вони мають елементи -омъ, -комъ: яйца... переховивати, щобъ ся непсули, лѣтомъ (Кн., 1788, 105), конь раптомъ западаеть на ноги (Кн., 1788, 60), яйце кураче якъ найсвѣжѣйшее цѣлкомъ суровое (Кн., 1788, 68). Прислівник лѣтом, до речі, активно вживається у сучасних волинських говірках [11, II, 251].

Доволі часто в почаївських друках у ролі прислівників зустрічаються форми місцевого відмінка з прийменниками по, в, на, які включають у себе найширше коло значень: *даси имъ Ђсти въ вечеръ* (Кн., 1788, 68), *въ купъ прохожаятся* (П.св., 1770, 94), *суть нарештъ и такіи* (НП., 1794, 156), *повиннисмо его упоминати найперше въ особности* (НП., 1794, 196), *пор. ще по самой серединъ* (Кн., 1788, 107).

Особливої уваги заслуговують відіменні прислівники, утворені способом редукації: *слово въ слово якъ мертвый человкъ* (Съмя, I, 205), *день от дне новая беззаконія вимышляюще* (Съмя I, 143). Зустрічаються поодинокі випадки вживання церковнослов'янізмів, утворених таким чином: *я паки и паки засвидѣтелствую* (Съмя I, 153).

Деякі прислівники утворені шляхом додавання форм називного чи родового відмінка питального займенника до іменників: *живеть до сего дне* (ГП., 1741, 43), *до сего дне непрестанно перебувають* (ГП., 1741, 6), *онъ сего дня... давъ показати* (НП., 1794, 178), *на ту и на ту сторону що разъ поглядати* (П.св., 1770, 90). Зафіксовані також сполучення кількісного займенника з іменником: *по кЪлкарази оуживъ бувъ* (НП., 1794, 186).

У групі означально-обставинних прислівників, які виражають міру та спосіб дії, основну частину складають прислівники прикметникового походження. Найпоширенішим типом у почаївських пам'ятках є відприкметникові прислівники, утворені від називного і знахідного відмінків однини якісних прикметників середнього роду твердої групи за допомогою форманта -о. Колишне прикметникове закінчення -о набуло значення специфічного прислівникового суфікса, коли нечленні прикметники витіснилися членними [5, 375]. Серед прислівників на -о багато утворень, успадкованих з давньоруськоукраїнської мови: *крѢпко мучима была на долгій часъ* (ГП., 1741, 15), *часто татаре бували* (ГП., 1741, 31), *презъ не малое время тяжко хорій* (ГП., 1741, 37), *крѢпко мучима была на долгій часъ* (ГП., 1741, 15), *тримай ноги просто, крѢпко* (П.св., 1770, 89), *тримайся на ногахъ крѢпко* (П.св., 1770, 90), *пазногти не обрѣзаніи, и неумитіи носити гнусно есть* (П.св., 1770, 89) *смутно стоить* (Кн., 1788, 10), *напоити ... не багато* (Кн., 1788, 65), *утовчи мѢлко* (Кн., 1788, 67), *грѢхи также часто причиною бувають хоробъ* (НП., 1794, 41), *хутко немогутъ собратися* (НП., 1794, 109), *о хутко минаючихся рѣчехъ, судивъ високо* (НП., 1794, 134), *видячи его... тяжко засмущенного* (НП., 1794, 113), *розгнѣвався тяжко* (НП., 1794, 122), *много меншебы грѣшили* (НП., 1794, 124), *далеко сторонять* (НП., 1794, 138), *естесь подобно обѣщаній* (НП., 1794, 193), *шукавъ пилно* (НП., 1794, 260), *накормивъ довольно трохъ оубогихъ* (НП., 1794, 261), *довго розпознаваема була* (НП., 1794, 286), *книжний варіант збороняючися долго* (НП., 1794, 219), *видя агарянь зЪло ярящихся* (ГП., 1741, 34). Серед них полонізми *барзо і латво* [ЕСУМ, III, 200]: *рѣчь барзо не милая* (П.св., 1770, 90), *латво тое все минется* (НП., 1794, 187), *могучи латво зъ душевной хоробы повстати* (НП., 1794, 37).

У текстах пам'яток функціонує також невелика група таких прислівників, співвідносних із прикметниками твердої групи: *руки тримай спокійне передь собою* (П.св., 1770, 89), *не отворай нагле дверей* (П.св., 1770, 97), *особливе если суть особы поважніи* (П.св., 1770, 100), *есть особливе ласкавымъ* (НП., 1794, 30), *мовъ скромне* (П.св., 1770, 107), *закончимъ несподѣване* (НП., 1794, 37), *когда-*

бисте тое могли... належите познати (НП., 1794, 48), предложѣмъ ему покорне (НП., 1794, 54), Виразне мовить (НП., 1794, НП., 1794, 60), згинуть вѣчне (НП., 1794, 61), несправедливе такъ мовилисте хрїстіане (НП., 1794, 67), взаємне буде любити (НП., 1794, 70), жїючи цнотливе (НП., 1794, 78), побожне такъ розмыслиати (НП., 1794, 96), миле и терпеливе зносите (НП., 1794, 102), жалуйможъ заразъ сердечне (НП., 1794, 106), возлюбивъ ласкаве (НП., 1794, 121), жїючи розпустне (НП., 1794, 137), живъ негодиве розпустне (НП., 1794, 226), щире постановивъ (НП., 1794, 138), просѣмъ... щире безконечнаго милосердія (НП., 1794, 271), якъ осторожне жити намъ належить (НП., 1794, 141), добровѣльне опущенїи (НП., 1794, 141), доброволне тратимо (НП., 1794, 222), даремне и хрїстіаниномъ називається (НП., 1794, 148), ажебыжъ прїемне було (НП., 1794, 153), повидѣти беспечне (НП., 1794, 157), каждый з нихъ могль о себѣ беспечне мовити (НП., 1794, 171), вѣрне и статечне ему служили (НП., 1794, 181), виполняль охотне (НП., 1794, 208), цнотливе и побожне жїющихъ (НП., 1794, 223), старатися помѣрне (НП., 1794, 242), жебы... от васъ щасливе виховани були (НП., 1794, 266).

Трапляються випадки паралельного вживання форм на –о та на –е: зостають и мешкають охотне (НП., 1794, 40) та охотно прїяль и зезволивъ (НП., 1794., 183); що тилко було потребно (НП., 1794, 62) та есть потребне до отриманя отпушенїя грѣховъ (НП., 1794, 144). Формант -е пояснюють як аналогію до історично законмірного творення прислівників на -е, співвідносних як із нечленними формами прикметників м'яких основ, так і контактами з польською мовою [4, 239]. Про значну роль польської мови у закріпленні прислівників на –е у літературній мові XVIII ст. свідчить суттєва кількість полонізмів серед адвербіальних відприкметникових утворень у почаївських друках згаданого періоду: проси полѣтичне (П.св, 1770, 102), жебысмо не затоплялися збитечне (НП., 1794, 30), оупаде нагле и несподѣване (НП., 1794, 37), просивъ оусилне (НП., 1794, 43), неможна було людемъ вигодне слухати (НП., 1794, 77), то учинить дискретне (НП., 1794, 104), публѣчне, повшехне, передъ цлыѣмъ свѣтомъ (НП., 1794, 140), публѣчне одошлетъ (НП., 1794, 141), сопротивляймося статечне (НП., 1794, 147), зупелне щасливими... бути неможемъ (НП., 1794, 199), повшехне походило (НП., 1794, 226), явне и очевисте показуеть (НП., 1794, 259).

Відприкметникові утворення на –ѣ були уже майже зовсім втрачені, тому вони нечасто трапляються у досліджуваних книгах: подобнѣ дѣеть (Сѣмя I, 16), добрѣ рече Святий Августинъ (Сѣмя I, 53).

Також рідко у почаївських пам'ятках зустрічаємо прислівники з кінцевим -и: ледви не цѣле житіє свое жїють (НП., 1794, 156).

Часто вживаними є прислівникові форми множини середнього та чоловічого роду множини нечленних прикметників із суфіксом –ськ: святокрадзко ихъ приймовалисте (НП., 1794, 31), да пожелаеть быты съ нею плотски (Сѣмя I, 228). Прислівники непристойна, грубіанска: есть непристойна, руками брати мясо (П.св., 1770, 92), не пій россолу з чари... то бо есть грубіанска (П.св., 1770, 92), імовірно, є новоствореними. Вони походять від нечленних прикметників жіночого роду. Пояснювальне слово-іменник часто зустрічається поряд із відповідними прикметниками у пам'ятці “Полѣтика свѣцкая” (непристойна, грубіанска рѣчь). У випадках, коли іменник упукався, ад'єктив набував прислівникової функції. Проте в досліджуваних почаївських пам'ятках здебільшого зустрічаються форми орудного відмінка з применником по: не по хрїстіанску мовите (НП., 1794, 49), по отцевску его взывае до визнанія грѣховъ ни исповѣди (НП., 1794, 93), жїймо по хрїстіанску (НП., 1794, 221), по бестїялску жеі (НП., 1794,

277), стараймося, абы не мовити по простацку (П.св., 1770, 99). Від форми орудного відмінка однини утворений і прислівник велми, усядкований з давньоруськоукраїнської мови: не стукай велми ногами (П.св. 1770, 93), хочешь не велми смущатися (П.св., 1770, 104).

Значна кількість прислівників, помічених у пам'ятках, виникла внаслідок адвербіалізації сполук прийменників із нечленими формами прикметників. Так, найчастіше сполучуваними із прикметниковими формами у родовому відмінку є прийменники з/зъ: злегка тимъ воли пошмаровати (Кн., 1788, 67), гной... зрѣдка купами... понакладавъ (Кн., 1788, 73), родици з малу не научили (НП., 1794, 245), если треба оберни зволна (П.св., 1770, 88) та за: когда засвѣта тое постережеть (Кн., 1788, 61).

Адвербіалізовані прикметники у знахідному відмінку поєднуються із прийменниками за: заледво свѣтъ моглеся оутримати (НП., 1794, 77), не всѣмъ зарѣвно (НП., 1794, 223), запевне признаемъ (НП., 1794, 270); на: давати рано нашто... передъ ѣдломъ (Кн., 1788, 64).

Рідше засвідчуються прислівники, виниклі внаслідок адвербіалізації нечлених прикметникових форм давального відмінка однини чоловічого і середнього роду: Ёжь помалу (П.св., 1770, 91), знову намажь кноть тымже лоемъ (Кн., 1788, 12) та місцевого відмінка: вкратцѣ собранная (П.св., 1770, 1), лають, хотя и потиху (Сѣмя II, 232), подробну описаны (Сѣмя I, 195), чого бы нечинивъ по тверезу (Слово, 245), помалу возрастохъ (Слово, 7), чулисмо недавно (НП, 1794, 192), чинивъ нелѣбно (НП, 1794, 239), мовъ мало и ростропно (П.св., 1770, 91), не обертай головы легкомыслно (П.св., 1770, 88), любезно пріялъ Іисуса (НП., 1794, 161), можуть безпечно сподѣватися (НП., 1794, 216).

Похідні від порядкових числівників утворення трапляються у почаївських виданнях досить часто, проте не характеризуються особливою різноманітністю. Здебільшого це безприйменникові форми, виниклі від порядкових числівників середнього роду у знахідному відмінку: перше, нѣмъ дойшовъ до Герусалиму (НП., 1794, 110). Адвербіалізувалися лише порядкові числівники першого десятка. Такі прислівники служать у текстах для модальної оцінки дії з точки зору її необхідності. Так, лексема перше в одних випадках має значення "раніше": который перше бувъ святымъ, нежели народився (НП., 1794, 206), не обертайся перше нѣжь она (П.св., 1770, 93); в інших – "скоріше": есть противъ полѣтики, розвивати сервету перше, нежели розвине той, хто есть старший у столу (П.св, 1770, 90); або «спочатку»: одорвѣмже первше сердце наше (НП., 1794, 69), перше мовчавъ (НП., 1794, 75), повинен перше самъ съ собою намыслитися (Сѣмя II, 229). Прислівник, утворений таким же чином від числівника перший додаванням суперлативного префікса най – найперше, вживався у значеннях "предовсім, у першу чергу": найперше любити Бога и ближнаго такъ якъ самаго себе (НП., 1794, 98), повиннисмо его оупоминати найперше въ особности (НП., 1794, 196), найперше бо... что дѣлали Апостолы? (Сѣмя I, 64).

Стягнені адвербіалізовані форми знахідного відмінка однини середнього роду з прийменником по використовуються при переліку: Повторе, для того, ажебы тимъ отдаленіемъ... вѣра, оуфность, покора... поболшилася (НП., 1794, 74). Коли прийменник по виступає у поєднанні з

кількісним числівником у давальному відмінку, утворений таким чином прислівник означає спосіб дії: йдучи на сходи, по одному ступай (П.св., 1770, 93). Спосіб дії означає і прислівник двояко, який виник з відчислівникового прикметника: вистерѣгайся словъ плохихъ, и тихъ, що двояко можуть розумѣти (П.св., 1770, 99).

У почаївських друках знаходимо велику кількість прислівникових одиниць, утворених від основи кратъ, до якої приєднані або інші числівники, або прислівники (много, часто тощо): три крати отреклся (Сѣмя I, 224), три крати на день (Сѣмя I, 224), многократно помянутымъ словамъ (Сѣмя I, 121), грѣшачимъ частокротъ (Сѣмя I, 143).

Обмежено вживаються відчислівникові книжні прислівники, утворені за допомогою суфіксів –жди та –иц, котрі запозичені з церковнослов'янської мови: согрѣшилъ ... по многажды (Сѣмя II, 5), по дважди на день (Слово, 169), множицею содѣлалъ (Сѣмя I, 224). Рідкісне вживання таких утворень пояснюється тим, що вони, витіснені продуктивнішими морфологічними засобами, переставали існувати.

Для творення прономінально-способових адвербіальних одиниць, співвідносних із займенниками за кореневими і приростковими морфемами, найчастіше використовувався спосіб додавання прийменника по до присвійного займенника у давальному відмінку: вину причину по нашому (Сѣмя I, 25), заздрость по нашому (Сѣмя II, 87), пиша по нашому (Сѣмя II, 130). Зрідка застосовувався спосіб редуплікації з прийменником: самъ на самъ припом'янути себѣ (Сѣмя II, 230).

У мові почаївських пам'яток середини – кінця XVIII ст. не засвідчено системи творення нових відзайменникових прислівників, їхнє коло досить обмежене.

Віддієслівні (власне віддієприслівникові) прислівники в почаївських друках XVIII ст. вживаються найрідше і становлять найменшу групу. Вони служать на позначення способу дії. Найпоширенішими є адвербіалізовані активні дієприкметники теперішнього часу з формотворчими суфіксами –ши, –чи: сидячи, тримай ноги просто (П.св., 1770, 89), мимоидучи не зривай фруктовъ (П.св., 1770, 93), клячачи, любъ стоячи (Слово, 195). Шляхом адвербіалізації також утворені прислівники, основою яких є пасивні й активні ад'єктивовані дієприкметники: не ходи звить спѣшно (П.св., 1770, 93), шукав пилно (НП., 1794, 260), людямъ потребно естъ (НП., 1794, 241), і спѣшнѣйше зближився (НП., 1794, 279).

Частина віддієслівних прислівників утворена від дієприкметників: Петръ святый оумерлъ на древѣ крестномъ стремглавъ (НП., 1794, 210), славим вси яко мога (Богогл., 87), самохотя предается (Сѣмя I, 18). Ці способи творення прислівників були успадковані зі старослов'янської мови. У XVIII столітті цей спосіб був уже малопродуктивним, про що свідчить рідкісне вживання таких форм у досліджуваних текстах.

З-поміж усіх охарактеризованих вище груп прислівників лише прислівники, утворені від якісних прикметників здатні приймати ознаки вищого і найвищого ступенів порівняння [10, 373]. У почаївських друках василіанського періоду співіснують як давні, так і новіші способи творення ступенів порівняння. Так, для вираження вищого ступеня нерідко використовується суфікс –ий (-ѣй) та –є (ѣе). Раніше ці короткі форманти вживалися для творення прикметників відповідно чоловічого та середнього роду. У пам'ятках маємо прислівникові форми компаратива: безпечнѣй о томъ мовитися можетъ (Слово,

1785, 147), переховати їхъ латвѣи (Кн., 1788, 72), смѣлѣй розкривати можна огонь (Кн., 1788, 74), далѣй помтупивши берегомъ (НП., 1794., 29); еще горше и незбожнѣе выполняется (НП., 1794, 227, скорѣе да покаемся (Сѣмя, I, 11), хочете яснѣе оуразумѣти (Сѣмя, I, 9).

Ширше побутує пізніша форма вищого ступеня порівняння, яка твориться за допомогою суфікса –ш: менше оуважаючи распачь Іуди (НП., 1794., 286), ихъ болше немогли видѣти (НП., 1794, 221), познаете кого лучше и горячше (Сѣмя I, 67). У деяких одиницях спостерігається позиційне чергування кінцевих приголосних основи: /г:/ж/ - найдолгше молилися (Сѣмя I, 163), /з:/ж/ - ближше приступити (НП., 1794, 74), нижше садовлять (НП., 1794, 127); /с:/ш/ - вишше помянутое отримавъ звияжство (НП., 1794, 163). Частіше використовувався перехідний суфіксальний варіант, утворений додаванням формантів –ѣйш, –ейш, оскільки він краще сполучувався з основами і давав змогу уникнути незручного для вимови збігу приголосних: паче сего милѣйшо (Сѣмя, I, 79), частѣйше... сердце наше оберталося (НП., 1794, 70), едни яснѣйше, другіи не такъ ясно видятъ (НП., 1794, 223), спѣшнѣйше зближився (НП., 1794, 279), абысте могли тимъ латвѣйше любити Бога (НП., 1794, 70), чтожъ яснѣйшо, или что достовѣрнѣйшо показатися можетъ (Сѣмя, II, 149), давнѣйше взявемъ (НП., 1794, 156).

Найвищий ступінь порівняння прислівників у мові почаївських видань твориться синтетичним способом – додаванням префікса най-, який є автентичним в українській мові, до компаратива: найбарзѣй стережися показатися гнѣвнымъ на кого (П.св., 1770, 91), найчастѣйше тими словами одзиватися до Маріи (НП., 1794, 243), наихутше здражають (НП., 1794, 228), хотябъ и найдолгше придерживался (Сѣмя I, 196). Паралельно із цією формою вживаються і суперлативи в елятивному значенні. Конкретною ознакою таких лексем є наявність підсилювальної частки якъ, котра приєднується до прислівника у найвищому ступені: себе якъ найглибше предъ нимъ оунизати (Слово, 2), якъ наихутше сповѣдатися (НП., 1794, 85), нехъ же до неба якъ найчастѣйше сердце наше вздыхаетъ (НП., 1794, 145).

Суттєве місце також займають утворення, які передають надмірний ступінь якості – одиниці із префіксом пре-: премилосердно пріялъ (Сѣмя I, 48). Останні у середній період історії української мови значно переважали, проте серед прислівників існує менша ніж у прикметників кількість лексем, які могли б приєднувати до себе цей формант [9, 15].

Суплетивізм, як спосіб вираження ступеня ознаки, не є поширеним, що говорить про його занепад. Утворені таким способом форми діють як усталені моделі, оскільки їх твірні уже не функціонують самостійно [9, 14]. У почаївських текстах знаходимо їх похідні у ролі компаратива чи суперлатива: жіючи горше надъ невѣрныхъ (НП, 1794, 181), позволяючи, що есть найгорше, злого (НП., 1794, 245), сами лѣпше знаете (НП., 1794, 43), звязи коня найлѣпше (Кн., 1788, 12), абимъ лѣпше вироумѣвъ (Слово, 21). Тут прислівники горше (первісне прикметникове значення його - “гіркий”), лѣпше (походить від праслов’янської форми суперлатива прикметника Іерјъ) вживаються лише у прислівниковій функції.

Досліджені друковані видання Почаївського монастиря василіанського періоду свідчать, що прислівники в літературній мові на Волині у XVIII ст. були уже достатньо сформованою системою. Засвідчені в почаївських пам’ятках адвербіальні утворення акумулюють у собі результати дії різних процесів, які відбувалися в українській літературній мові до XVIII ст. Значна їх кількість із

певними морфонологічними змінами була успадкована із праслов'янської чи давньоруськоукраїнської мови. Такими є первинні (займенникові) прислівники, які вживалися найчастіше, проте не відзначаються різноманітністю. Вони не виробили власної системи творення, але їхні форми зазнавали різних фонетичних змін. Давніші варіанти займенникових прислівників виконували стилістичну функцію, переважно у пам'ятках ораторського жанру.

Переважну частину прислівникового класу в почаївських пам'ятках становлять вторинні одиниці, які були давно створені, запозичені, або перебували у стані розвитку. Вони вже мали власну систему засобів творення. Помітними також є лексичні впливи польської мови. Незважаючи на те, що серед твірних основ та формантів переважають українськомовні елементи, зустрічаються і запозичені іншомовні лексеми і форми, які побутують у польській мові донині. Частина прислівникових одиниць, помічених у почаївських друках середини – кінця XVIII ст., збереглася в українській літературній мові, інші ж не засвоїлися нею.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Богогл. – Богогласникъ. – Почаїв, 1790.
ГП – Гора Почаївська.- Почаїв, 1741.- 50 л.
Кн. – Книжиця для господарства.- Почаїв, 1788.- 110 с.
НП – Науки парохіалнія.- Почаїв, 1794.- 289 с.
П.св. – Полѣтика свѣцкая.- Почаїв, 1770.- С. 88-104.
Сл. – Слово къ народу кафолическому. – Почаїв, 1765.
Сѣмя – Сѣмя слова Божія. – Т. 1, 2. - Почаїв, 1781.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прислівники із суфіксами –ма, -ми, -мо в історії української мови // Мовознавство, 1993.- №4.- С.42-46.
2. Гальчук В.Ю. З історії акцентуації прислівників в українській мові // Мовознавство, 1995.- №6.- С.10-18.
3. Етимологічний словник української мови.-К., 1982.- Т.1.- 632с., 1985.-Т.2.- 572с., 1989.- Т.3.- 550с.
4. Жовтобрюх М.А., Волох О.П., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична грамати́ка української мови.-К., 1980.- С. 239.
5. Німчук В.В. Прислівник//Історія української мови: Морфологія.- К., 1978.- 540с.
6. Историко-этимологический словарь современного русского языка.- М., 1999.- Т.1, 2.
7. Чапля І.К. Прислівник в українській мові.- Харків, 1960. – 124 с.
8. Словник староукраїнської мови.- Київ, 1977.- Т.1.- 630с., 1978.- Т.2.- 591с.
9. Зінченко С.В. Історія ступенів порівняння в українській мові. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 2000.
10. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. – Ужгород, 1960. – 416 с.
11. Атлас української мови. – Т.2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття. – Карта № 251.